

УДК 339.09

Г.О. Тарасова

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У роботі теоретично обґрунтовано розвиток промислових підприємств в умовах економічної нестабільності. Доведено, що саме зараз особливого значення набуває питання розробки процесу формування підприємством потенціалу розвитку, реалізація якого не тільки дозволить машинобудівній галузі з мінімальними втратами пройти період нестабільності, але й закладе на десятиріччя вперед потужний фундамент для розвитку.

Determined that due to the impact of political and economic crisis in the country and accumulated during the previous years of unresolved problems in the industrial complex of Ukraine and, above all, leading its industry — mechanical engineering — today there is a significant decline in

manufacturing and exporting high-tech products in strategically important for the economy State enterprises.

An important issue is the stabilization of machine-building enterprises, are constantly faced with the need to upgrade and expand production, acquisition and best use of innovative economic and scientific-technical potential.

Given the current situation in the country and lost time and opportunities, and mistakes today to domestic industry has a difficult task of finding a compromise balancing several competing goals of production and economic activity — is primarily to prevent bankruptcy and use of new possibilities opened before now the period of instability.

Determined that the main features of economic instability is, above all, fluctuations in economic activity, the emergence of unemployment and underemployment of production capacity, inflation, budget deficit, trade balance deficit. Economic instability reduces the efficiency of the economy, such as unemployment means a forgone output and increase unemployment by 1% mean reduction in economic growth of 2–3 %.

Therefore in this work the theoretical foundation of industrial enterprises in the conditions of economic instability. It has been proved that it is particularly important issues of development potential formation process of now, the implementation of which will not only enable the engineering industry with minimal losses go through a period of instability, but for decades to come will lay a strong foundation for development.

Ключові слова: розвиток, промислові підприємства, економічна нестабільність, криза, потенціал розвитку.

Key words: development, industry, economic instability, crisis, development potential.

Унаслідок впливу політико-економічної кризи в країні та накопичених протягом попередніх років невирішених проблем у промисловому комплексі України і, перш за все, в провідній його галузі — машинобудуванні, сьогодні спостерігається значне зниження обсягів виробництва та експорту високотехнологічної продукції на стратегічно важливих для економіки держави підприємствах.

Важливою проблемою є стабілізація роботи підприємств машинобудівної галузі, які постійно зіштовхуються з необхідністю оновлення та розширення виробництва, набуття та найбільш повного використання інноваційно-економічного та науково-технічного потенціалу.

Сучасні вимоги підйому промислового виробництва зумовлюють пріоритетність розвитку машинобудування як галузі, що виробляє засоби виробництва. В умовах посилення конкуренції на ринках машинобудівної продукції це означає підвищення машинобудівними підприємствами ефективності виробничо-господарської діяльності. Найважливішим результатом ефективної виробничо-господарської діяльності машинобудівного підприємства в цих умовах виступають методи, вдосконалені процеси управління розвитком підприємств в умовах економічної нестабільності.

Питання розвитку підприємств досліджують багато науковців. Серед вітчизняних учених, які зробили найбільший внесок у розробку цієї проблеми, або окремих її аспектів, слід відзначити Амошу О.І., Алексеєва І.В., Афанасьєва М.В., Андрушківа Б.М., Воронкову А.Е., Грозний І.С., Іванова М.М., Кизима М.О., Тридіда О.М. Найвагоміші зарубіжні роботи у сфері розвитку підприємств належать Біру Ст., Друкеру П., Нортону Д., Портеру М., Стігліцу Д.

Проте питання поєднання процесів підвищення рівня розвитку з прискоренням виведення підприємства з кризи потребують подальшого наукового розгляду. Необхідність теоретичного обґрунтування та розвитку відповідного науково-методичного забезпечення з підвищення рівня розвитку машинобудівних підприємств в умовах нестабільності визначили вибір теми дослідження.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування розвитку промислових підприємств в умовах економічної нестабільності.

Проблема економічної нестабільності та циклічності економічного розвитку економіки досить широко вивчена в науковій літературі. Питанням забезпечення стабільного розвитку економіки в період погіршення ринкового середовища приділена значна увага в літературі з економічної теорії і теорії управління. Існує два основні підходи до дослідження впливу економічної нестабільності на діяльність підприємства [1].

Так, на рівні макровзаємодії суб'єктів господарювання під економічною нестабільністю розуміється стан нестабільності, при якому порушуються нормальні зв'язки та пропорції в національній (або регіональній) економіці, її основні показники знижуються, виникає її кризовий стан.

Для економіки характерний циклічний розвиток, після зростання завжди наступає спад. У будь-якій економіці відбуваються коливальні процеси, хвилеподібні рухи. При цьому коливання ринкової активності в різних країнах, регіонах достатньо сильно розрізняються за регулярністю, тривалістю і причинам виникнення. З періодом в декілька років економічне зростання і підйом ділової активності змінювалися зниженням економічних показників зростання.

Виникає економічний спад, попит і пропозиція скорочуються, підприємницька діяльність зменшується.

Основними ознаками економічної нестабільності є, перш за все, коливання економічної активності, поява безробіття, недовантаження виробничих потужностей, інфляції, дефіциту державного бюджету, дефіциту зовнішньоторговельного балансу. Економічна нестабільність знижує ефективність економіки, наприклад, безробіття означає недоотриманий обсяг продукції, а збільшення безробіття на 1 % — скорочення темпів зростання економіки на 2–3 %.

У рамках взаємодії суб'єктів господарювання на мікрорівні під впливом економічної нестабільності розуміється такий стан підприємств, в якому порушується можливість безперервно нарощувати основні показники своєї позитивної зміни. Таке визначення відображає не тільки крайній, кризовий стан економіки, але і той стан, коли існуючі механізми на підприємствах з ефективного використання ресурсів перестають сприяти нарощуванню позитивної зміни в колишніх обсягах.

За наслідками дослідження існуючих підходів впливу економічної нестабільності на діяльність підприємств можна зробити висновок, що криза є критичною формою нестабільності, а кризовий стан підприємств може виникати з причини порушення нормальних зв'язків і пропорцій у національній економіці або у вигляді порушення можливості нарощування своєї позитивної зміни..

Таким чином, дослідивши причинно-наслідковий зв'язок природи виникнення та розвитку кризового стану підприємств під впливом економічної нестабільності в силу дестабілізації макроекономічної рівноваги та неефективності функціонування внутрішніх виробничо-господарських механізмів підприємств, подальшого дослідження

вимагає розробка методів та підходів щодо збереження та нарощування підприємством конкурентних переваг в умовах нестабільності.

Наприкінці першого десятиліття XXI століття світ охопила загальна фінансова криза, яка вступила у свою відкриту фазу. Особливості впливу кризи на функціонування суб'єктів господарювання активно досліджували в своїх працях зарубіжні та вітчизняні вчені [2–4], питання стабілізації національних економік обговорювались на всесвітньому економічному форумі в Давосі, результатом чого керівники передових європейських держав прийшли до єдиного рішення щодо координації зусиль стосовно підтримки фінансової галузі ЄС. За своїми обсягами це буде наймогутніше одноразове втручання європейських країн в економіку після Другої світової війни [5].

Серед основних причин виникнення світової фінансової кризи у своїх публікаціях учені виділяють такі: прискорення процесів глобалізації, надмірний розвиток фінансового ринку, який набагато випередив розвиток реального сектору економіки, а також перевага англосаксонської економічної моделі.

Наявність складної системи взаємозв'язків між суб'єктами господарювання різних країн світу відображає особливі причини кризових процесів у кожній із них. У числі загальних причин світової кризи і її переходу у відкриту стадію розвитку є глобалізація економіки. Визнаючи необхідність процесів глобалізації, слід зазначити, що надто тісні зв'язки та взаємозобов'язання між великим числом країн роблять світову господарську систему більш уразливою до системних загальних криз. Так, каталізаторами загальної кризи кінця першого десятиліття XXI століття стали глобалізація ринків капіталу, виробничих взаємозв'язків, транснаціональних корпорацій, логістичних шляхів, інформаційних потоків, а також пріоритетний розвиток у світовій економіці сфери послуг порівняно зі сферою матеріального виробництва при переважаючому у світі низькому рівні матеріального споживання (окрім високорозвинутих країн). Ці чинники призвели до того, що фінансова криза спричинила ланцюгову реакцію по всьому світу.

Іншою причиною, що вплинула на формування передумов і подальший розвиток загальної кризи, є розвиток фінансового ринку і його дистанціювання від реальної економіки. У міру його розвитку та появи нових фінансових інструментів спекулятивний заробіток почав набувати більшого значення, ніж отримання дивідендів. Відкриваючи широкі можливості для подібного заробітку (зокрема у вигляді непропорційних великих бонусів), фінансовий ринок сприяв перерозподілу коштів, вилучаючи їх з реальної економіки та ускладнюючи виробничу й інвестиційну діяльність підприємств. Найбільш негативно це позначилося (і позначатиметься надалі) на країнах із слабкорозвиненим виробничим сектором економіки (в тому числі Україні), в яких фінансування реального сектору є необхідною умовою подолання науково-технічного і технологічного відставання, створення конкурентоспроможних виробництв і нових наукоємних робочих місць, а також зростання рівня життя населення.

Передумовою виникнення загальної кризи стала недосконалість англосаксонської моделі економіки, що передбачає панування вільного неконтрольованого ринку з мінімальним державним втручанням [6]. Тепер стало очевидно, що така модель не дозволяє забезпечити стійкість економічної системи й уникнути масштабних системних криз, що спричиняють загальну кризу сфер суспільного життя. Лідери провідних світових держав і провідні економісти визнали необхідність відмови від ряду пануючих раніше принципів і пошуку нових моделей економічного розвитку.

Фахівці відзначають, що сучасна фінансова криза є найглибшою за останні сімдесят років і має найбільші наслідки для всього господарства [7]. Вона є результатом перевиробництва фінансового капіталу, яке виразилося в пріоритетному розвитку нових фінансових інструментів і ринків, легкодоступності кредитів, підвищенні ліквідності фінансових активів. Склалася ситуація, коли капітали окремих фінансових корпорацій перевищують розміри валового продукту багатьох країн. Їх перерозподіл здатний як прискорити розвиток, так і підірвати фінансову стабільність окремих країн і світового господарства в цілому. Кругообіг та оборот фінансового капіталу наочно демонструє швидке перенесення ризиків і проблем з однієї країни в іншу, підірвав стабільності, порушення світової ліквідності та розширення кризової бази.

Глобальний характер дії фінансових криз в одних випадках зв'язує національні економіки, а в інших — підриває єдність світового господарства, створюючи систему нестійкості, невпевненості й основу для розповсюдження кризових процесів на всі суспільні сфери. Вивчення фінансових криз необхідне для ефективного управління національним господарством, організації роботи на світових ринках, здійснення двосторонніх і багатобічних економічних відносин і стабілізації загального господарства.

Важливу роль у розповсюдженні фінансових криз відіграють транснаціональні банки, страхові та інвестиційні корпорації. Вони визначають умови та масштаби фінансової глобалізації, беруть участь у вивезенні капіталу, міграції спекулятивного й інвестиційного капіталу, постачають і страхують капітали, забезпечуючи немовби економічне зростання. До того ж вони розосереджують фінансові, кредитні та валютні ризики, перерозподіляють кризові процеси, сприяють дисбалансуванню господарства.

Поширеними наслідками фінансових криз є зміна умов і механізмів господарювання, перехід суспільного розвитку з одного рівня на інший, зміна характеру господарських циклів.

Фінансові кризи найчастіше супроводжують економічні кризи, рідше відбуваються в чистому вигляді, але в усіх випадках вони несуть не тільки руйнування, але й перебудову як ринкових умов функціонування фінансової сфери, так і системи її державного регулювання, відновлюють баланс фінансового ринку. Тим самим вони сприяють налаштуванню господарського життя — виступаючи природним етапом економічного циклу, забезпечують поступальний розвиток суспільства. Доведено, що кожні 5—10 років економіка найбільших в світі країн сповільнюється і, відповідно, накопичується досвід вживання антикризових заходів [8]. Щодо окремого підприємства, то від обраної ним у цей період часу стратегії залежить успіх реагування на непередбачувані ситуації та вирішення проблем. Відразу відкидаємо неконструктивні заходи — паніку, згортання виробництва або спроби йти проти течії. На сьогодні економічна криза дуже схожа на стихію, яка здійснює природний відбір серед підприємств, перевіряючи їх на стійкість, гнучкість, пристосування, виживання і реалізацію нових можливостей.

Попри те, що впродовж двох століть фінансові кризи супроводжують ринковий розвиток і зайняли важливе місце в циклічному економічному поступі суспільства, вони не були об'єктом самостійного аналізу більшості економічних шкіл. Проте різні напрями економічної науки розглядали окремі сторони фінансових криз. У XIX ст. і першій половині XX ст. проведені глибокі дослідження промислових та економічних криз, була розроблена теорія спочатку промислових, а потім і економічних криз та економічних циклів [9]. У ряді робіт ставилися окремі питання фінансових криз, роз-

глядалися в контексті циклічного розвитку суспільства [9]. Тому фінансові кризи вважалися супутниками, а в більшості випадків — попередниками економічних криз. У XIX ст. класики економічної науки при аналізі промислових криз зосереджували увагу на розгляді біржових панік, руху вексельного курсу, динаміці вивозу або ввезення в країну золота, знецінення паперових грошей. При цьому вони спеціально не зупинялися на питаннях фінансової кризи, розглядаючи їх як аспект промислової кризи. У першій половині XX ст. у ряді робіт економістів (Е.С. Варга, М. Туган-Барановській) для опису і характеристики масштабів кризових потрясінь розглядалися проблеми випуску грошей в обіг, зміни банківських облікових ставок, біржові падіння і банкрутства банків. Після кризи 1929—1933 рр. предметом наукового аналізу стали також питання державного регулювання грошово-кредитної і фінансової сфер з метою виходу з кризи та пом'якшення кризових потрясінь, а згодом і забезпечення економічного зростання. У другій половині XX ст. увага вітчизняної економічної науки до теоретичного узагальнення кризових потрясінь дещо послабла, а зарубіжні дослідники трансформували свій інтерес до прикладних досліджень і економіко-математичного моделювання окремих кризових ситуацій, а також опису історичних подій і кризових фактів.

Поглиблені дослідження проблем фінансової стабільності з позиції запобігання кризових процесів проводилися за завданням регулятивних фінансових органів держави, а також організацій, що розробляють і вводять єдині фінансові стандарти та надають міжнародну валютно-фінансову допомогу [10]. Такі дослідження мали переважно прикладний характер і їх метою була оцінка окремих сторін та умов стабільності національної і міжнародної фінансово-кредитної системи, а також провідних інститутів, перш за все, транснаціональних банків. Роботи проводилися в основному в рамках Інституту міжнародних фінансів, Міжнародного валютного фонду і Світового банку, Європейського центрального банку (ЄЦБ — Франкфурт на Майне), Федеральної корпорації зі страхування депозитів (США — Вашингтон), Європейського банку реконструкції і розвитку, комітету Базеля міжнародного банківського нагляду [11].

Серед різних підходів теоретичного осмислення економічних криз за останні сто років виділилися основні, в яких економічні кризи розглядалися не тільки з матеріально-економічного, але і з соціального боку. Наприкінці XIX — на початку XX століття багато економістів, досліджуючи соціальні складові економічної кризи, підкреслювали їх два основних значення: погіршення становища пролетаріату та розхитування капіталістичних засад [12]. Надалі в суспільно-економічній науці надовго утвердився підхід до криз як способу вирішення протиріч, що накопичилися, і умови переходу на новий, вищий виток розвитку.

Революційними в цьому сенсі стали положення Дж. Кейнса про вирішальну роль держави в згладжуванні наслідків і підготовці фахівців для виходу з кризи. У другій половині XX століття з'явилися теорії пріоритетного розвитку ринку, як чинника, здатного оптимізувати господарство та запобігати глибоким кризам. Дані роботи дозволили побачити в ринку і його нових агентах, насамперед транснаціональних корпораціях і банках, перетворюючи силу, здатну елімінувати кризові процеси та перерозподілити ризики в глобальних масштабах.

Дж. Кейнс відвів грошово-кредитній і фіскальній сфері важливе місце в системі державного регулювання економічного циклу. Через чверть століття ідеї Дж. Кейнса

розвинув далі М. Фрідман, обґрунтувавши ринок і ринкові відносини як силу, здатну стабілізувати та розвинути сучасне господарство. Надалі провідні економісти започаткували інший науковий підхід до розгляду господарства — своєрідний мікс «регулюючого і ринкового» [13].

Отже, історія наукового аналізу економічних і фінансових криз показала таке:

— по-перше, на кожному етапі вивчення криз панувала то одна, то інша економічна школа і концепція;

— по-друге, при аналізі криз відбувалася зміна пріоритетних інтересів і поставали нові завдання, що обумовлювалися потребами практичної діяльності та ходом циклу;

— по-третє, аналітики весь час збільшували масштаби провалів ринку, розвиток криз відбувався вшир, убік світових фінансових криз, що зумовлювало зміну самих підходів до їх дослідження. Крім того, відбувалася переоцінка багатьох поглядів і підходів.

Враховуючи нинішню ситуацію в країні та втрачений час і можливості, а також допущені помилки, сьогодні перед вітчизняними промисловими підприємствами стоїть складне завдання пошуку компромісного балансу між декількома конкуруючими цілями виробничо-господарської діяльності — це, насамперед, недопущення банкрутства підприємства та використання нових можливостей, які відкриваються перед підприємством у період нестабільності.

Дійсно, нові можливості та шанси для підприємств з'являються під час кризи частіше. Гнучкі, динамічні, орієнтовані на розвиток компанії ці можливості прагнуть не пропускати, адже таких шансів для «прориву на ринку» може потім не бути дуже довго. Той, хто за словами П. Друкера встигне першим розпізнати «майбутнє, яке вже настало», і зуміє використати зміни в цілях розвитку компанії, стане лідером на виході економіки з кризового періоду [5]. Саме під час рецесії і депресій минулих епох і виникли такі компанії, бренди яких сьогодні знає кожний: Hyatt, BurgerKing, IHOP, The Jim Henson Company, FedEx, Microsoft, MTV Networks, Trader Joe's, Wikipedia Foundation, Sports Illustrated, General Electric, Hewlett-Packard, John Wiley&Sons, Ryder Systems, AIG (American International Group), Playboy Enterprises, Apollo Group (Університет Фенікса).

Загальною характеристикою всіх народжених у періоди економічних криз компаній є мінімальний і навіть нульовий рівень інвестицій у момент відкриття бізнесу. Тому, можна сказати, що ці світові бренди народилися практично на порожньому місці, без жодних капіталовкладень, тільки завдяки кмітливості, гнучкості, заповзятливості, креативності, новаторству своїх засновників, і завдяки успішному використанню ними сприятливих можливостей, що виникли в періоди економічних і фінансових потрясінь, адже навіть під час економічного спаду підприємці керуються своїми мріями, прагнучи розширити бізнес і зміцнити його стан [Там само].

Наші вітчизняні підприємства під час кризи теж можуть зробити істотний ривок, який змінить їх майбутнє. Успішні приклади таких компаній у світовому масштабі: Ford, McKinsey&Company, Coca-Cola, Housing&Commercia IBank, Google, PayPal, Salesforce.com Inc та інші.

Всі компанії, які вже мають успішний досвід роботи в кризові періоди знають про особливу важливість пошуку нових можливостей і рішень у момент стагнації. Так LG, як заявив топ-менеджер компанії Йонг Нам, не збирається зменшувати — і, можливо,

Продовження таблиці 3

навіть збільшуватиме – інвестиції в дослідження і розробки, маркетинг, брендінг і дизайн [Там само]. За словами генерального директора Nokia Оллі-Пекка Калласвуо, хоча криза, поза сумнівом, вже справляє свій негативний вплив на ринок, разом з тим його учасникам відкриваються і нові можливості. Компанія Apple, не зважаючи на відверто депресивний стан економіки США в 2008 році, досягла приголомшливих успіхів, продаючи зовсім недешеві електронні пристрої на висококонкурентному ринку. У період, наприклад, коли Rambler планує скорочення 10–15 % співробітників, припиняє розробку нових проектів, Yandex скорочує фінансування, повсюдно уводяться стратегії виживання в період кризи, Google запускає новий проект – GoogleSites.

Як вважають Олександр Німайер і Брюс Симпсон з McKinsey&Company, тямущі керівники розуміють, що саме період повної невизначеності, коли фінансове і ринкове середовище змінюється мало не щодня, дає шанс зробити серйозний стратегічний крок вперед [1]. Саме тому необхідно використовувати кризу для просування вперед, займатися питаннями пошуку нових шляхів досягнення конкурентоспроможності підприємства, підходів та методів формування конкурентних переваг.

Отже, саме зараз особливого значення набуває питання розробки процесу формування підприємством потенціалу розвитку, реалізація якого не тільки дозволить машинобудівній галузі з мінімальними втратами пройти період нестабільності, але і закладе на десятиріччя вперед потужний фундамент процвітання держави та неухильного зростання добробуту її громадян за рахунок формування високотехнологічної та конкурентоспроможної на світовому ринку національної індустрії.

1. *Тридід О.М.* Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства: монографія / О.М. Тридід. — Харків: Вид-во ХДЕУ, 2002. — 364 с.; 2. *Фатхутдинов Р.А.* Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент / Р.А. Фатхутдинов. — М.: ИКЦ «Маркетинг», 2002. — 892 с.; 3. *Фатхутдинов Р.А.* Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р.А. Фатхутдинов. — М.: Инфра-М, 2000. — 312 с.; 4. *Федірко О.А.* Стратегічний аспект формування конкурентних переваг національної економіки на основі інноваційної моделі розвитку / О.А. Федірко // Стратегія економічного розвитку України: наук. зб. — К.: КНЕУ, 2004. — Вип. № 15. — С. 61–66; 5. *Хаккен Г.* Синергетика / Г. Хаккен. — М.: Мир, 1980. — 400 с.; 6. *Хэмел Г.* Во главе революции: как добиться успеха в турбулентные времена, превратив инновации в образ жизни: [пер. с англ.] / Г. Хэмел. — СПб.: БестБизнес букс, 2007. — 365 с.; 7. *Холод Б.И.* Практика совершенствования оперативного управления / Б.И. Холод, В.А. Ткаченко, И.Л. Сазонец. — Донецк: ИЭП НАН Украины, 1997. — 298 с.; 8. *Чернега О.Б.* Управление конкурентоспособностью в условиях трансформации экономических отношений: монография / О.Б. Чернега. — Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. — 448 с.; 9. *Чернега О.Б.* Совершенствование стратегии управления конкурентоспособностью / О.Б. Чернега // Вісник Технологічного університету Поділля. — 2000. — № 4. — Ч. 3. — С. 59–65; 10. *Шевченко Л.С.* Конкурентное управление: учеб. пособ. / Л.С. Шевченко. — Харьков: Эспада, 2004. — 520 с.; 11. *Шегда А.В.* Основы менеджмента: учеб. пособ. / А.В. Шегда. — К.: Знання КОО, 1998. — 512 с.; 12. *Шеремет А.Д.* Методика финансового анализа / А.Д. Шеремет, Е.В. Негашев. — М.: ИНФР А-М, 2000. — 208 с.; 13. *Шинкаренко В.Г.* Управление конкурентоспособностью предприятия / В. Г. Шинкаренко, А. С. Бондаренко. — Х.: ХНАДУ, 2003. — 188 с.